

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXX

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџићан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина В. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Предраг Пипер,
др Слободан Реметић, др Андреј Н. Собољев, др Живојин Сијанојчић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2014

ISSN 0350-185x, LXX (2014)
UDK: 81'1:165 ; 81'42
ID: 207512332
DOI: 10.2298/JFI1470207C
Примљено: 25. фебруара 2014.
Прихваћено: 12. марта 2014.
Оригинални научни рад

СВЕТЛАНА М. ЋИРКОВИЋ*
Балканолошки институт САНУ**
Београд

ДИСКУРС ИНСТРУКЦИЈА – ИЗМЕЂУ КОГНИТИВНЕ И АНТРОПОЛОШКЕ ЛИНГВИСТИКЕ

У раду се применом теоријско-методолошких приступа антрополошке и когнитивне лингвистике анализира корпус дискурса инструкција (КДИ) настао на основу теренских антрополилингвистичких разговора на тему традицијске културе. Инструкције се истражују као елемент описивања ситуација које подразумевају устаљени редослед радњи, и итерабилност. Анализа КДИ-ја је указала на доминантну употребу другог лица јединине презента за давање инструкција и скренула пажњу на дијалекатску употребу другог лица јединине футура првог у истој функцији.

Кључне речи: инструкције, дискурс анализа, антрополошка лингвистика, когнитивна лингвистика, дијалекти, упоредиви корпуси/ текстови.

1. Инструкције као директивни исказ и њихов језички израз

Поред молби, препорука, упозорења, забрана, наредби и сл., инструкције се у прагматици сматрају директивним исказима. Илокутивни циљ директивног исказа, како наводи Људмила Поповић, јесте покушај подстицања адресата на акциони или вербални поступак (Поповић 2005: 1021). Инструкције одликује максимална заинтересованост саговорника, њихова интенција се доводи у везу са будућим чином, који је предуслов успешног деловања саговорника у целини (Поповић 2005: 1034). Алина Маслова сматра да инструк-

* scirkovic@hotmail.com

** Рад је резултат рада на пројекту *Језик, фолклор и миграције на Балкану* (бр. 178010) Балканолошког института САНУ, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ције као директивни говорни чинови поседују релативно слабији интензитет императивне директивности од оног у заповести, команди, наредби и сл. Инструкције се могу сматрати одређеном врстом препоруке или институционалног савета (МАСЛОВА 2012: 469–470).

У овом раду пошло се од граматичког описа и комуникативних функција инструкција као директивних исказа у српском језику наведених у релевантној србистичкој литератури. Људмила Поповић наводи да се граматичким језгром директивне комуникативне функције у српском језику сматра императив, али да се за постизање директивне илокуције користе и друга језичка средства, с тим да је, за разлику од императива, њихова употреба маркирана. „Међу другим средствима постизања директивне илокуције најчешћа су: инфинитив, индикатив 1. лица множине, потенцијал (претежно од модалних глагола), конструкција *да + њрезениј*, пасивни императив и заменички изрази. Употреба инфинитива и индикатива 1. лица множине у циљу остваривања директивне илокуције маркирана је њиховом прескриптивном природом, односно функционисањем у оквиру исказа типа *уђујисџава, рецејајџа, наредби, забрана* и сл.“ (ПОПОВИЋ 2005: 1026–1027). Бавећи се само инструкцијама, Маслова закључује да се директивна интенција у српском језику изражава употребом императива или повратног пасива (МАСЛОВА 2012: 470).

У досадашњим истраживањима инструкција на српском језику аутори су полазили од комуникативних функција исказа, илустрованих примерима изолованим из контекста, на основу којих се не може закључити (или се може само наслутити) да ли припадају писаном корпусу, или су инструкције изговорене у неком формалном или неформалном разговору. Осим непостојања контекста, бројни примери су конструисани у складу са језичким осећањем аутора, и без сумње припадају корпусу српског стандардног језика, али се ипак ослањају на ауторову личну језичку продукцију. Примери који илуструју језичке особине инструкција углавном су из домена кулинарских рецепата (уп. нпр. ПОПОВИЋ 2005; МАСЛОВА 2012; СИКИМЋ 2013: 55).¹

¹ Овом списку релевантне литературе у којој је фокус истраживања на инструкцијама треба додати и студију Биљане Сикимић (у оквиру коауторске књиге *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009* ВОШЊАКОВИЋ, СИКИМЋ 2013), с тим да се у овој студији јасно наводи корпус из ког су наведени примери – контекст је у овој студији од пресудне важности, јер се Сикимић бави ‘паралелним’ или ‘упоредивим’ текстовима, те упоређује језичку структуру кулинарских рецепата објављених у једном савременом буњевачком кувару (Роковић 2011) и кулинарских

У овом раду фокус истраживања је на инструкцијама као елементу усменог говора, и са тим циљем успостављен је корпус дискурса инструкција (КДИ) екстрахован из три велика корпуса усменог говора – необјављени корпус начињен за потребе магистарске тезе *Терминологија крејуљарсџива код Срба на Косову и Метохији* (у даљем тексту Црепуље) (Ћирковић 2005), затим необјављени корпус који је послужио као основа за студију *Стереотипи времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије* (у даљем тексту КМ) (Ћирковић 2012) и објављени корпус буњевачког говора (у даљем тексту Б) (Вошњаковић, Сикимић 2013). Поред ова три корпуса, у КДИ су укључени и краћи транскрипти разговора забележени у теренским истраживањима и објављени у научним радовима Ћирковић 2005а (у даљем тексту СИС1), Ћирковић 2007 (у даљем тексту СИС2), Сикимић 2000 (у даљем тексту ДУ).²

Сви теренски разговори на основу којих су настали ови корпуси вођени су према методологији коју је развио истраживачки тим Балканолошког института САНУ, а која подразумева полудириговане теренске интервјуе. Теме теренских разговора су углавном традијска култура, биографске и аутобиографске приче, лична и породична историја, економске, присилне и друге миграције и сл., али разговори могу бити вођени и у складу са личним жељама саговорника. Применом ове методологије добија се репрезентативан узорак усменог говора који је потребан за квалитативна истраживања. С обзиром на то да у КДИ-ју нема узорка стандардног српског језика, анализа дискурса инструкција се заснива на примерима из нестандардних дијалеката српског језика и буњевачког говора, што чини основну разлику у односу на лингвистичку анализу примењену у литератури која се бави овим научним питањем. Истовремено, успостављањем КДИ-ја показало се да се екстензивни корпуси словенских говора на Косову и Метохији и буњевачког говора, похрањени у Дигиталном архиву Балканолошког института, могу сматрати упоредивим корпусима.

рецепата добијених у теренским разговорима (Сикимић 2013: 54–55). Ипак, не претендујући да се бави дискурсом инструкција већ упоредивим текстовима, Сикимић узима у обзир само кулинарске рецепте.

² Репрезентативност КДИ може се илустровати бројем речи у транскрибованим разговорима – Корпус садржи укупно (отприлике) 115.000 речи, од којих буњевачки корпус има око 64.000 речи, КМ корпус око 44.000 речи, и корпус Црепуља око 4.500 речи, док краћи транскрипти разговора објављени у научним радовима (ДУ, СИС1, СИС2) имају око 3.000 речи укупно.

Студија има за циљ да, с једне стране, ревидира тематски инвентар инструкција, и, с друге, да укаже на другачију дистрибуцију језичких средстава којима се исказују инструкције. Аналитичке методе когнитивне и антрополошке лингвистике би требало да одговоре и на питања зашто у усменом говору нарација прераста у инструкцију, и од чега зависи избор језичких средстава којима се исказују инструкције.

2. Тематски инвентар инструкција

Као што је већ наведено, лингвистичка литература на српском језику која је посвећена инструкцијама најчешће илуструје употребу језичких средстава за исказивање инструкција примерима који се односе на кулинарске рецепте. Међутим, у студији Светлане Ћирковић (2012: 164), заснованој на посебно креираном корпусу разговора са расељеним лицима са Косова и Метохије, који је једним својим делом анализиран из перспективе употребе глаголских облика, индуктивном методом је уочено да би тематски инвентар инструкција могао бити знатно шири у односу на онај који предлаже србистичка лингвистичка литература.

Корпус дискурса инструкција, сачињен управо са циљем да се питање тематског инвентара инструкције и инвентара језичких средстава (тачније глаголских облика) за исказивање инструкција истражи, указује на то да се у оквиру теренских лингвистичких разговора инструкције дају за обављање ритуала (примери [4], [11]) и игара ([8]) из традицијске културе, али и за обављање свакодневних (и околиналних) послова и обавеза (пример [5]). Постоје инструкције за различите технолошке поступке (примери [1], [6], [7], [9], [10], [15], [17]), кулинарски рецепти ([2], [3], [14], [16]), упутства за лечење ([12], [13]) и сналажење у локалном простору итд.³ На основу грађе из КДИ-ја могло би се закључити да се инструкције дају у случајевима описивања ситуација које подразумевају устаљени редослед догађаја (или радњи), који мора да се следи, и који садржи итерабилност (односно поновљивост). Тако, инструкције се не могу давати за јединствене и индивидуалне догађаје/ радње,

³ С обзиром на то да је намера аутора ове студије била да укаже на језичка средства којима се исказују инструкције, а која нису део стандардног српског језика, инвентар инструкција није комплетан и коначан. О комплетном инвентару инструкција можда и не треба говорити јер и сама ситуација антрополилингвистички оријентисаног теренског разговора често наратив претвара у инструкцију.

као што су биографске приче, историјски догађаји или лична и породична историја.

Управо због разлика у тематском инвентару инструкција навођеном у формалнолингвистичкој литератури која се бави инструкцијама, и оном који се јавља током теренских лингвистичких истраживања креиран је корпус дискурса инструкција чијом анализом ће питање инструкција у језику бити допуњено.

Давање инструкција може бити елицировано питањем истраживача, али може бити и спонтано продуковано, односно мотивисано генералном ситуацијом истраживања. У комуникативној ситуацији у којој истраживач и саговорник размењују комуникативне поруке, и која је унапред одређена потребом истраживача да од саговорника добије одређени тип информација, саговорник је мотивисан да за све оне сегменте традицијске културе за које лично сматра да су непознати истраживачу, или је то закључио на основу у истраживању постављених питања, формулише свој исказ користећи језичку структуру инструкција.⁴

2.1. *Инструкција као когнитивни оквир*

Когнитивнолингвистичка теорија сматра да знање језика израста из његове употребе, као и да језик није самостална когнитивна способност, већ је у уском међуодносу с осталим когнитивним способностима и доменама знања. Когнитивисти сматрају да се речи у природном језику никада не представљају независно од контекста, те да је за разумевање речи кључан оквир или домен искуства (FILLMORE 1985: 224; EVANS, GREEN 2006: 2011).⁵ Без обзира на то што је теорија оквира/ домена/ идеализованих когнитивних модела везана за лексичку семантику, веза између значења и контекста може се применити и на сам дискурс. Дискурсу и дефинисању дискурса у лингвистици посвећено је оправдано много пажње, те се дискурс дефинише како у оквиру формалистичке, тако и у оквиру функционалистичке парадигме (SCHIFFRIN 1994: 21). Осим тога, Људмила

⁴ Мотивација је један од основних термина когнитивне антропологије којом се објашњава узрок и повод одређеног колективног понашања (уп. нпр. STRAUSS 1992; D'ANDRADE 1992). Когнитивна антропологија културу види као дељиво знање, али не знање о обичајима, артефактима и усменој традицији, већ знање о понашању и начинима интерпретације сопственог искуства (QUINN, HOLLAND 1987: 4).

⁵ *Оквиру* Чарлса Филмора еквивалентан је *домен* Роналда Ланакера (LANGACKER 1987: 148–150) и *идеализовани когнитивни модели* Џорџа Лејкофа (LAKOFF 1987: 68–76).

Поповић је показала да се дискурс може посматрати и ван усмене комуникације, као скуп текстова исте функционалне усмерености, који настају у интеракцији (Поповић 2000: 7).⁶ У оквиру когнитивне лингвистике Ланакер дефинише дискурс као неодређен број повезаних реченица које формирају кохерентну језичку продукцију, било да је она у форми конверзације, монолога или писаног текста (LANGACKER 2008: 457). Оно што у дефинисању дискурса когнитивне лингвисте издваја од других лингвиста јесте становиште да дискурс садржи серију ‘догађаја употребе’ (*usage events*), који означавају примере употребе језика у свим њиховим комплексностима и специфичностима. ‘Догађај употребе’ нема одређену величину – у зависности од аналитичког циља, дискурс се може сегментисати на речи, клаузе, реченице, интонационе целине, конверзационе редове и даље (LANGACKER 2008: 457). Преузимајући термин ‘жанр’ из књижевности, Ланакер сматра да се дискурс, како писани тако и усмени, може јавити у више жанрова. У мери у којој су у говорној заједници стандардни, дискурсне жанрове карактеришу конвенционалне језичке јединице. Схеме реализују индивидуална или колективна очекивања о жанру и служе као шаблон у продукцији и схватању нових случајева. Жанрови се заснивају на културним сценаријима представљајући познате врсте језичке интеракције (LANGACKER 2008: 478).

Узимајући у обзир когнитивнолингвистичке поставке, инструкција се може сматрати оквиром (или доменом) са задатим инвентаром језичких средстава за којим говорник посеже у сваком конкретном случају давања инструкције. Реципијент инструкција препознаје употребљена језичка средства и језичку поруку разумева као инструкцију.

3. Глаголски облици за исказивање инструкција

Иако постоје разлике између инвентара глаголских облика за давање инструкција наведеног у лингвистичкој литератури на српском језику, и инвентара глаголских облика за давање инструкција насталог на основу КДИ-ја, у овом делу рада биће речи и о оним глаголским облицима за давање инструкција који нису регистровани у КДИ-ју. Циљ је да се на овај начин објасне постојеће разлике у употреби глаголских облика за давање инструкција.

⁶ Различите дефиниције дискурса у лингвистичкој литератури на српском језику синтетисане су у уџбенику Свенке Савић *Diskurs analiza* (Savić 1993).

3.1. *Инфинитив*

Лингвисти који су се бавили језичким средствима за изражавање инструкција у српском језику често наводе инфинитив као глаголски облик којим се дају инструкције. Милка Ивић сматра да прескриптивно значење инфинитива „долази у обзир онда када се нешто налаже генерално, дакле без непосредног обраћања неком конкретном лицу. Отуда је и разумљиво што се примери овог типа остварују по правилу у нарочитим текстовима – натписима на лековима или канцеларијским актима и формуларима“ (Ivić 1972: 116). Употребом инфинитива за давање инструкција деперсонализује се и давалац подстицаја и вршилац инфинитивом исказане радње (Ivić 1972: 117), што би значило да нема директног обраћања при изрицању подстицаја (Танасић 2005: 470). У том смислу, инфинитив за давање инструкција може функционисати само у потпуно обезличеним ситуацијама – у већ наведеним натписима на лековима, канцеларијским актима и формуларима, затим у књигама кулинарских рецепата, упутствима за употребу апарата, инструмената и сл. Употребом инфинитива постиже се утисак посебног ауторитета.⁷

КДИ садржи примере у којима се инструкције исказују личним глаголским облицима, тј. није регистрован ниједан пример са инфинитивом. С обзиром на то да је у КДИ-ју велики број примера из дела корпуса призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта, који у систему глаголских облика немају инфинитив, очекивано је да се и инструкције не исказују инфинитивом. Ипак, у систему глаголских облика буњевачког говора постоји инфинитив, али у буњевачкој грађи у КДИ-ју нема примера инструкција вербализованих инфинитивом. Разлог за овакву језичку слику може се наћи у ситуацији истраживања, која као актере има истраживача и саговорника – једног или више њих – те стога не може да буде деперсонализована. Истраживач и саговорник (саговорници) представљају комуникативни пар који размењује поруке, и те поруке су усмерене или у правцу истраживач – саговорник, или саговорник – истраживач.

3.2. *Императив*

Персонализовање прескриптивне ситуације, истиче Танасић, постиже се употребом императива уместо инфинитива (Танасић

⁷ Анализирајући кулинарске рецепте, Нил Норик сматра да писани рецепти претпостављају посебан ауторитет у говору о кувању (NORRICK 2011: 2749).

2005: 470). Императивом се у стандардном српском језику исказује подстицај (који може бити различитог типа – савет, упутство и сл.) неке на вршење неке радње, и у таквој комуникативној ситуацији обавезна су два учесника „који значе живо“ (ТАНАСИЋ 2005: 453).⁸ У лингвистичкој литератури на српском језику велики је број примера императива за давање инструкција, док у КДИ-ју оваквих примера нема. Чак и у примерима у којима је употребљен императив, и за које се може помислити да илуструју употребу императива за давање инструкција, функција императива је, чини се, наративна (као у примеру [1] са описом технолошког поступка израде црепуља):

- [1] (Кажите ми, ви сте сами правила црепуље?) Сами. (Како?) Мико, земљу, земљу *койај, койај, койај*, па после [...] И посе онај зем па сас воду, го квасимо, па туримо, ел разумеш оно конопље што је било по напре, е туримо тој, па сас ноге овако, газимо, газимо, газимо, све раширимо. Па *скуџи, скуџи*, па јопет оно се направи. (Црепуље)

Функција императива је пре прескриптивна него подстицајна, што имплицира да се у систему директивних исказа императив употребљава пре у наредбама (или заповестима), него у инструкцијама. Императив подразумева постојање ауторитета даваоца подстицаја, а чини се да у ситуацији истраживања изостаје потреба истицања ауторитета или посезања за њим. У истраживањима традицијске културе ситуација истраживања је често постављена тако да се саговорнику додељује посебна врста ауторитета – ауторитет у познавању традицијске културе. У постављању сцене истраживања, у којем је саговорник мотивисан да даје инструкције у вези са многим елементима традицијске културе, изостанак императива указује на то да посезање за ауторитетом, који у свом семантичком садржају носи императив, у ситуацији истраживања није потребно: друга језичка средства за давање инструкција су довољна.

3.3. Пасивно-ћоврајне ћрезенћске консћрукције

Поред инфинитива и императива за давање инструкција у лингвистичкој литератури на српском језику наводе се и пасивно-повратне

⁸ Императив је основни начин исказивања императивности, који се одликује највећим степеном граматикализованости у односу на друга језичка средства са значењем подстицања некога на нешто. Императив није једини граматикализовани облик императивности. У тој функцији употребљавају се и инфинитив, футур први, конструкције типа *да + ћрезенћ* или *да + ћерфекаћ* и неке друге конструкције (ПИПЕР 2005: 661).

(презентске) конструкције.⁹ Већ је истакнуто да у КДИ-ју нису регистровани примери са инфинитивом и императивом, али у КДИ-ју постоје примери са пасивно-повратним (презентским) конструкцијама.

Примери кулинарских рецепата

- [2] (Како се то прави?) То је танка погача, *оџеже се* на астал. *Закува се* са млаком водом, и мало масти, и соли, онда то је мама отезала јако танко, били чаршав, велик астал. (Б: 105)
- [3] (Аха. Мм, дивно је. И како се ово прави?) Па добро, *узме се* дви, дви коре о-ти, то је отприлике и величина тепсије. *Узме се* сира, павлаке, ско-, ми то кажем скорупа, на буњевачки је скорупа, и двоје јаја, мало соли, мало шећера. (Б: 144)

садрже и питања истраживача, која су постављена пасивно-повратним (презентским) конструкцијама, па би се могло помислити да је иста конструкција која се налази у одговору елицитирана питањем истраживача. Ипак, исте конструкције користе се за изражавање свих радњи у описаном поступку, па се елицитација, бар у овим примерима, одбацује као дискурзивни поступак.

У примерима описа ритуала за Бадње вече [4], везивања жита приликом жетве [5], израде дрвоног угља [6], [7]

- [4] И онда-с то, ето сви поједу и онда ома гра, па насуво и тесто што смо казали насуво. И онда ето, онда *се мейне* ора у једну, и жита, онда кад улазимо унутра, *носи се* вечера, онда, ето, честиташ Бадње вече. (Б: 78)
- [5] Сад, ово је уже, видиш, овак морам ја то њој сад показат. Сад, ово је уже, ту *се мейне* жито, и онда *се* то вако *везало*. Е сад, то *се узне* ова два краја овако, видиш, заврти. (Б: 128)
- [6] Угаљ знаш како се прави, прво *се доџеру* дрва, и *се наберу* на штетину, има штетина, и на штетину, има штетина овде доле, то сам ја правија ту, и онда *се дрва сечу*, *сечу*, и онда *се џури*, *набију се* четири колца овако, отуд и отуд и после зграђујеш на горе дрва. (ДУ: 1009)
- [7] Спреме дрва, мож да буде метар, мож да буде десет, дваес метара, букво. *Исечу се* на седамдес, осамдес сантиметра, *искраїе се* дрва сва, то је за доњи део жежњице, ћумуране. А за горњи део *се искраїе* дрва на десет петнес сантиметра, *наїрави се* штетина, едно равно место. (ДУ: 1010)

спонтано су употребљене пасивно-повратне (презентске) конструкције за давање инструкција.

⁹ Алина Маслова користи термин *безличне пасивно-повратне (презентске) конструкције* (МАСЛОВА 2012). За исте конструкције у овом раду биће коришћен термин *пасивно-повратне (презентске) конструкције* јер је у свим примерима употребљена пасивна дијатеза, која се твори од транзитивних глагола, и ни у једном примеру нема безличних конструкција, које подразумевају употребу интранзитивних глагола.

Пасивно-повратним (презентским) конструкцијама у примерима из КДИ-ја, као и у примерима из стандардног српског језика (МАСЛОВА 2012: 470), којима се исказује директивна интенција инструкција, постиже се максимално одвајање адресата као неког уопштеног лица и пажња се концентрише на радњу.

3.4. Друго лице једнине *презентиа*

У литератури на српском језику у којој се обрађује тема инструкција није забележена употреба другог лица једнине презента за давање инструкција. Као што је већ претходно наведено, разлог за изостављање овога глаголског облика могао би бити корпус инструкција који је анализиран у литератури – лингвисти су се углавном бавили писаним кулинарским рецептима, и примерима конструисаним на основу језичког осећања истраживача. У студији Ћирковић 2012 скренута је пажња на употребу другог лица једнине презента у појмовној категорији прошлости како за инструкције у виду кулинарских рецепата, тако и за инструкције у виду описа технолошког поступка. КДИ показује да је најфреквентнији глаголски облик за давање инструкција управо друго лице једнине презента. Друго лице једнине презента употребљено је у примерима давања инструкција за дечју игру [8], израду црепуља [9] и дрвеног уља [10], за практиковање ритуала изливања воде на Велики четвртак [11], традиционалног лечења [12] и традиционалне медицине [13]:

- [8] (А како се игра тој?) Теленцек, *најраши* јено овакво, да бине тамо равно, овамо и да *мећаш*, да *удараш*, тој теленцек. (КМ)
- [9] (Е, како се праи?) *Изкојаш* земљу, да буде лепа земња, да биде убава земња, не каква годор земња, не да буде кас за црепуље. Па га *исћучеш* лепо, га *исћучеш*, па онда воду *сѣављаш* у... (Тураш воду?) *Тураш* воду у земљу, па сас ноге *газиш*. Да гу *изгазиш* лепо, све редом. Па *сакућаш* га то, па опет га *изгазиш*, и онда после колко треба за црепуљу га *изнодиш*, и га *савијеш*, да има. И тако гу *осѣавиш*. (Црепуље)
- [10] Набију се четири колца овако, отуд и отуд и после *зграђујеш* на горе дрва, *зграђујеш* одовуд, одовуд, свуд околу, *идеш*, *идеш*, *исћераш* горе и после згоре *јокличиш*. *Покличиш* озгор све са ситна дрва, *најрујаш* и *јокличиш*. Е после папрат *набереш* и *јошћујаш* сас онај штуп. И *зајалиш*. (ДУ: 1009)
- [11] Воду сас врш па свакому *намењујеш*. И *јљускаш* ону траву и око онога цвећа, знаш. *Пљускаш* ту како то цвеће близу... (У шта ухватите воду па изливате?) У фрч, у ону чашку, знаш. Чашку што одсечена, за оно поклопче. Сас ту чашку *јљускаш*, *заваћаш*, на пример ту река, а ти *заваћаш*, а вода мало вишље. (СИС1)

- [12] То има неко железно, па с-увуче вак, па се одсече трипут, на три, на трипут и на три места. Онда *идеш* на пањ куд се сечу дрва. Прво на пањ, па му *сџавиш* оно на ногу, на рецимо у торак на та пањ, де се сечу дрва, и *сџавиш* ту шипку, и вуну мало црвено, мало биелу. (СИС2)
- [13] (Не, не, ја баш то хоћу да чујем како је раније било.) Ето видиш, то је стоц, сад, кадгод нис имали ове оде, онда овако се метне стоц, видиш, и ти *мораш* овако систи. Ето, на оно, ето тако, ето тако. Овако *мејнеш* ноге и лавор ти је доли, ако те стегне, *немаш* лећ, *мораш* сидит и тако се породимо. (Б: 99)

У неким примерима дискурса инструкција (израде црепуља [9] и израде дрвеног угља [10]) глагол у облику другог лица једнине презенте се понавља:¹⁰

- [14] Замедљана ракија, то је ракија и мед. И то *мујџиш*, *мујџиш*, *мујџиш*. То с-пије на Божић. Па добро је то, то-с женске пиле обично. То је ракија и, како је то ишло? (Б: 73)
- [15] Од тамо тој Трнићевци ископаш земљу, па донесеш, па гу *јалиш*, па гу *јалиш*, па гу гњецаш, црепуљу коко љеб, па *гњецаш*, *гњецаш*, *гњецаш*, док можеш, па гу завијеш, прво гу *исјлескаш*, *исјлескаш*, па посе гу замотујеш, рубови замоташ, знала сам и тој сам правила у овде. (Црепуље)

Употребом другог лица једнине презенте за давање инструкција истиче се функција инструкција – постојање потенцијалног реципијента ситуације, и могућност да он радњу (поступак, ритуал и сл.) у будућности врши.

Употреба овога глаголског облика у случајевима кад се давање инструкција спонтано појављује у оквиру наравије сигнализира и свест саговорника о ситуацији истраживања, којом се имплицитно за било који сегмент традицијске културе тражи инструкција. На тај начин знање које саговорник на терену преноси истраживачу постаје заједничко, дељиво знање. Људмила Поповић истиче да ако је говорна ситуација типична, тј. ако укључује као конститутивне елементе говорно лице и саговорника који размењују поруке у недељивом просторно-временском континууму, функција исказа је најчешће илокутивност, тј. она је тада заснована на упућивању поруке једном конкретном саговорнику и на постојању заједничког фонда знања, као и на тежњи да се изврши прерасподела тог знања (Поповић 2005: 989).

¹⁰ Иако су глаголи који се понављају углавном несвршеног вида (осим глагола *исјлескаш* у [15]), те самим тим исказују радњу која се дуже време вршила, понављањем се додатно истиче компонента значења глагола која се односи на веома дуго трајање глаголом исказане радње.

Узимајући у обзир фреквентну употребу другог лица једнине презента за давање инструкција, непостојање инфинитива за давање инструкција у буњевачком говору (док у косовско-ресавском и тимочком дијалекту систем глаголских облика не садржи инфинитив), као ни императива, и редуковану употребу пасивно-повратних (презентских) конструкција, могло би се закључити да је управо друго лице једнине презента типично средство за исказивање инструкција.

3.5. *Фуџур њрви*

Језичка средства за исказивање инструкција која су илустрована примерима из КДИ-ја не показују дијалекатску диференцијацију – користе се како у буњевачком говору тако и у косовско-ресавском и призренско-тимочком дијалекту. Међутим, у примерима из Корпуса уочена је фреквентна употреба другог лица једнине футура првог за давање инструкција (за кулинарске рецепте [16] и израду црепуља [17]) у косовско-метохијским дијалектима:¹¹

[16] (Е, како се меси љеба у Љубижду?) Тако, *ће одсејеш* брашно, па *ће згријеш* воду, па *ће њуриш* квасац, па воду *ће измешаш* тесто, и тако *ће* га *осџавиш* да кисне, док окисне, док нарасте. Къд нарасте, после га размесиш у тепсију... И тамо туриш сач да се жг, да се ожегне, и тај сач *ће* га *џуриш* кад је готово, *ће* га *џуриш* на туј црепуљу, и љеба се пече. (КМ)

[17] И посе *ће* гу *исџескаш* добро, па *ће* гу *наџриш* ивицу, и *ће* гу *измазниш*, добро, *ће* гу *џуриш* крс овако, и осушив се. И после *ће њечеш* у њу. (Црепуље)

Иако су косовско-ресавски и призренско-тимочки дијалекти распрострањени на широком ареалу Србије, КДИ указује на то да се друго лице једнине футура првог за давање инструкција користи само на простору Косова и Метохије. Међутим, за овакав закључак је потребна дијалектолошка анализа корпуса, с једне стране, и с друге, теренска грађа из различитих дијалекатски спецификованих пунктова. Само на основу дијалектолошке анализе могла би се успоставити дијалекатска изоглоса употребе другог лица једнине футура првог за давање инструкција.

Закључна разматрања

Дискурс инструкција у овом раду је посматран кроз аналитичке приступе антрополошке и когнитивне лингвистике. Инструкције су

¹¹ Дијалектолошка литература у којој се описују косовско-метохијски дијалекти не региструје употребу футура првог у овој функцији.

саставни део језика, неодвојиви део усмене комуникације. Антрополошка лингвистика језик сматра ресурсом културе, а говор културном праксом. Анализа репрезентативног корпуса дискурса инструкција, састављеног од буњевачког говора, косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта, који се говоре на широком ареалу Србије, показала је механизам функционисања давања инструкција у специфичном усменом говору и скренула пажњу на тематски инвентар инструкција који је знатно шири у односу на онај којима су се до сада лингвисти бавили. На основу анализе КДИ-ја дошло се до закључка да се инструкције дају у случајевима описивања ситуација које подразумевају устаљени редослед догађаја (или радњи), који мора да се следи, и који садржи итерабилност (односно поновљивост), што искуључује давање инструкција за јединствене и индивидуалне догађаје (или радње) као што су биографске приче, историјски догађаји, лична и породична историја и сл.

Анализа дискурса инструкција из перспективе когнитивне лингвистике указала је на то да се инструкције могу посматрати као когнитивни жанр, с једне стране, и као когнитивни оквир (домен) с друге. Инструкције се изражавају тачно одређеним глаголским облицима, и у комуникативној ситуацији говорник посеже за њима, а реципијент прима говорну поруку и управо на основу употребљених глаголских облика препознаје је као инструкцију.

Примери из КДИ-ја указали су на другачији распоред глаголских облика и језичких средстава за исказивање инструкција у односу на оне који су наведени у литератури о инструкцијама у стандардном српском језику. Типично средство за исказивање инструкција у специфичном усменом говору је друго лице једнине презента, док глаголски облици који су издвојени у лингвистичкој литератури – инфинитив и императив – не функционишу у систему глаголских облика инструкција у КДИ-ју. Улогу максималног одвајања адресата као уопштеног лица и фокусирање пажње на радњу преузимају пасивно-повратне (презентске) конструкције. Примери из косовско-метохијских говора показују употребу првог лица једнине футура првог за давање инструкција, која није забележена у другим анализираним говорима.

Разлике како у тематском инвентару инструкција тако и у употреби језичких средстава за исказивање инструкција заправо потичу од корпуса који се анализира – лингвистичка литература на српском језику се заснива на анализи писаних инструкција на стандардном српском језику (и то углавном кулинарских рецепата), и примера

конструисаних на основу језичког осећања самих истраживача, док је у овом раду анализиран усмени говор забележен у разговорима на тему традицијске културе. Уз примењену анализу једног другачијег корпуса овај рад постаје комплементаран са већ постојећим лингвистичким радовима о инструкцијама и доприноси њиховом истраживању.

Овим радом отворено је неколико важних питања везаних за инструкције, од којих је једно питање корпуса. Предложеном и анализираном КДИ-ју требало би додати разговоре на стандардном српском језику да би корпус у потпуности био репрезентативан. Не треба губити из вида могућност да би корпус другачијег састава показао употребу и оних глаголских облика којих у анализираном корпусу нема. У овом раду није анализирана употреба модалних глагола и модалних конструкција, а чињеница је да и ову анализу треба спровести ради комплетног истраживања инструкција.

Дотакнуто је питање тематског инвентара инструкција, али тај инвентар у целини није начињен, што представља задатак за даљи рад. За комплетно истраживање дискурса инструкција неопходна је анализа и других језичких средстава која се користе у дискурсу – инструкције се могу сматрати и експертским говором, који подразумева употребу специјализованог лексикона, референце намере, средства, процедуре (или поступке) и сл. везане за специјализовану праксу. Инструкције као експертски говор у оквиру традицијске културе такође би се могле анализирати и из перспективе хибридикације језичких кодова, односно употребе различитих језичких кодова из различитих говорних регистара (на пример комбиновање фолклорног и дијалекатског језичког кода са језичким кодом научно-популарног функционалног стила).¹² Аналитички приступи примењени на дискурс инструкција могу дати смернице за будућа истраживања упоредивих корпуса и упоредивих текстова, пре свега усменог језика.

¹² Хибридикација језичких кодова већ је била предмет анализе у радовима Ћирковић 2005 и Ћирковић 2013.

Цијирана лијераиура

- МАСЛОВА, Алина. „Структурни модели и прагматички типови инструкције у српском језику и руском језику.“ *Српско језичко наслеђе на про-стиору данашње Црне Горе и српски језик данас*. Ур. Јелица Стојановић. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одељење за српски језик и књижевност, Матица српска у Новом Саду, 2012. 469–473.
- ПИПЕР, Предраг. „Семантичке категорије у простој реченици: Синтаксичка семантика/ Категоријални комплекс апелативности/ Императивност.“ П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просија реченица*. М. Ивић (ред.). Београд: Институт за српски језик, Београдска књига, Матица српска, 2005. 659–670.
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Ејисџоларни дискурс украјинског и српског језика*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2000.
- ПОПОВИЋ, Људмила. „Комуникативне функције просте реченице.“ П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просија реченица*. М. Ивић (ред.). Београд: Институт за српски језик, Београдска књига, Матица српска, 2005. 983–1061.
- ТАНАСИЋ, Срето. „Синтакса глагола.“ П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Просија реченица*. М. Ивић (ред.). Београд: Институт за српски језик, Београдска књига, Матица српска, 2005. 345–476.
- ЋИРКОВИЋ, Светлана. „Перцептивна димензија грнчарске терминологије: Веселин Герић, последњи грнчар из Штрпца.“ *Лицеум 9. Живој у енклави*. Ур. Биљана Сикимић. Крагујевац, 2005. 193–220.
- ЋИРКОВИЋ, Светлана. *Сџереоџиј времена у дискурсу расељених лица са Косова и Меџохије*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012.
- ЋИРКОВИЋ, Светлана. „Лингвистичка екоантропологија – могућности оснивања нове поддисциплине: Еколошка свест у фолклорном интервјуу.“ *Филолог VIII* (2013): 287–306.

- BOŠNJAKOVIĆ, Žarko i Biljana SIKIMIĆ. *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Novi Sad: Matica srpska i Bunjevački nacionalni savet, 2013.
- D’ANDRADE, Roy G. „Schemas and motivation.“ *Human motives and cultural models*. Eds. Roy G. D’Andrade and Claudia Strauss. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 23–44.

- EVANS, Vyvyan and Melanie GREEN. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- FILLMORE, Charles. „Frames and the Semantics of Understanding.“ *Quaderni di Semantica* 6 (1985): 222–254.
- IVIĆ, Milka. „Problematika srpskohrvatskog infinitiva.“ *Зборник Мајмиче српске за филологију и лингвистику* XI 2 (1972): 115–238.
- LAKOFF, George. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories reveal about the Mind*. Chicago–London: University of Chicago, 1987 .
- LANGACKER, Ronald W. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1: *Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- LANGACKER, Ronald W. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- NORRICK, Neal R. „Conversational recipe telling.“ *Journal of Pragmatics* 43 (2011): 2740–2761.
- POKORNIĆ, Branko. *Bunjevački narodni kuvar*. Bajmok: Bunjevački kulturni centar, 2001.
- SAVIĆ, Svenka. *Diskurs analiza*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 1993.
- SCHIFFRIN, Deborah. *Approaches to Discourse*. Blackwell: Oxford UK, Cambridge ISA, 1994.
- SIKIMIĆ, Biljana. „Između dijalektologije i antropologije: Bunjevačka terenska građa.“ Žarko Bošnjaković i Biljana Sikimić. *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Novi Sad: Matica srpska i Bunjevački nacionalni savet, 2013. 13–186.
- STRAUSS, Claudia. „Models and motives.“ *Human motives and cultural models*. Eds. Roy G. D’Andrade and Claudia Strauss. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 1–20.
- QUINN, Naomi and Dorothy HOLLAND. „Culture and cognition.“ *Cultural Models in Language and Thought*. Eds. Dorothy Holland and Naomi Quinn. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 3–40.

Извори

- BOŠNJAKOVIĆ, Žarko i Biljana SIKIMIĆ. *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Novi Sad: Matica srpska i Bunjevački nacionalni savet, 2013.
- ĆIRKOVIĆ, Svetlana. „Bože me oprosti šta ću pričam pred tobom.“ *Petničke sveske* 62. *Zbornik radova odeljenja društvenih nauka Istraživačke stanice Petnica* (2007): 159–168.
- СИКИМИЋ, Биљана. „Терминологија производње дрвеног угља у селу Равна Гора.“ *Јужнословенски филолог* 56 (2000): 1009–1028.

- Ћирковић, Светлана. *Стереотипи времена у дискурсу расељених лица са Косова и Мејхохије*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012.
- Ћирковић, Светлана. „Изливање воде на Велики четвртак у селима у околини Неготина.“ *Зборник Мајице српске за славистику* 67 (2005): 165–185.
- Ћирковић, Светлана. *Терминологија црејуљарсџива код Срба на Косову и Мејхохији*. Београд: Филолошки факултет (необјављена магистарска теза), 2005а.

Svetlana M. Ćirković

THE DISCOURSE OF INSTRUCTIONS – BETWEEN COGNITIVE
AND ANTHROPOLOGICAL LINGUISTICS

Resumé

In this paper, the discourse of instructions corpus (DIC), composed of Bunjevac speech, Kosovo-Resava and Prizren-Timok dialects, spoken in a wide area in Serbia, was applied theoretical and methodological approaches common to anthropological and cognitive linguistics in order to demonstrate the mechanism according to which giving instructions functions in a specific oral speech. Based on the analysis of DIC, we came to the conclusion that instructions are given in cases of describing situations which involve an established sequence of events (or actions) that must be followed, and which contains elements of iterations (repeatability), which excludes giving instructions for unique and individual events and actions, such as biographical stories, historical events, personal and family history and so on. Taking into account this analysis, the thematic inventory of instructions proved to be significantly larger in relation to the inventory of instructions which the linguists have dealt with so far. The analysis of examples from DIC showed that the typical linguistic means for giving instructions is the second person singular of the present tense, which indicates the speaker's awareness of the existence of the recipient (researchers) of the research situation, which does not mean that the researcher is also the recipient of instructions given in field interviews.

Keywords: instructions, discourse analysis, anthropological linguistics, cognitive linguistics, dialects, comparable corpora/ texts.